

Szűts Gergely Ákos

„Kiköltözők regényei”

A trianoni menekültkérdés két korabeli ábrázolása és értelmezése

‘Stories of those moving out’

Refugees of Trianon: Two contemporary descriptions and their analysis

After World War I, Hungary has lost two-thirds of its territory, one third of the Hungarian speakers most of its natural wealth of minerals, forests and its railway system was also disrupted; the torso that was left as Hungary had to take care of 430 thousand displaced persons, too. Not only the members of the intelligentsia but also the general public were of the opinion that the personal and collective grievances could be best expressed in writing. The present essay analyses two novels: *Menekültek* [Refugees] by the now almost unknown Judit Beczássy, published in 1933, and *Urak, Úrfiak* [Gentlemen and young masters] by the still popular Rózsa Ignác.

A trianoni döntés következtében a magyar társadalom a látható gazdasági, politikai és területi veszteségek mellett nagyon komoly és hosszan tartó lelki sérüléseket is szenvedett.¹ A veszteség feldolgozása és a következmények feltárása az elmúlt majd kilencven esztendőben főként politikai okok miatt vagy hibásan, vagy egyáltalán nem történt meg. Bár az utóbbi évtizedben számos, a témához tudományos alapossággal közelítő írás is született, közülük mégis csak kevés foglalkozott a döntés mikrotársadalmi következményeivel.² Pedig Trianon hatásai a mindennapok láthatatlan világaiból tapinthatóak ki leginkább. Ezek feltárásához azonban elengedhetetlen megismernünk olyan direkt társadalmi jelenségeket is, amelyeket alapvetően a békediktátum és az impériumváltás idézett elő.

A történeti Magyarország felbomlásával kapcsolatban ismert, ám máig alig feltárt kérdésnek számít többek között a menekültek problematikája. Az első világháborút és a trianoni döntést követően az utódállamokból Magyarországra menekült közel 430 000 ember helyzetéről és sorsáról, az olyan ismert címszavakon kívül, mint vagonlakók vagy tisztviselők, alig tudunk valamit. Még annak ellenére sem, hogy a kortársak többsége, – különösen úgy, hogy szinte alig akadt olyan család, amelyet ne érintett volna a döntés-, súlyos tragédiaként élte meg ezeket az éveket. Pedig a magyar szellemi élet meghatározó szereplői foglalkoztak a témával, és eltérő világ-

szemléletüktől és stílusuktól függően megfogalmazták mindazt, amit az elcsatolt városok, tájak és az ezekhez fűződő emlékek számukra jelentettek.³

Nemcsak az irodalmi elit, hanem sokan mások is úgy érezték, hogy vélt vagy valós, kollektív vagy egyéni sérelmeiket és érzéseiket leginkább írásban tudják kifejezni. Ennek köszönhetően születhetett több ezer olyan vers, novella és népszínmű, amely Trianonra adott, legtöbbször esetben nagyon általános válaszokat. E számos ismert és alig jegyzett alkotás közül azonban csak meglepően kevés foglalkozott ténylegesen a meneküléssel és annak komplex következményeivel. Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy ebben az időszakban bár menekült egyének és családok, mint a korszak jellegzetes figurái számos alkotásban feltűnnek, mégis önálló történetet az általunk ismert és elemzett műveket leszámítva tudunkkal senki sem szentelt nekik.⁴ Erre a mulasztásra már Weis István történész is utalt a magyar társadalmat elemző 1930-ban megjelent munkájában.⁵ Pedig, ahogy azt ő is megállapította, a trianoni döntés nyomán Magyarországra települt hatalmas tömeg alapvetően meghatározta mind az ország, mind az őket nagy számban befogadó települések mindennapjait.⁶ A menekültkérdés ugyanis nemcsak a menekülteket érintette, hiszen az elveszített vagy egy időre megtört egzisztenciájú kiköltözők új lakóhelyükön közvetve és közvetlenül is hatást gyakoroltak annak társadalmi, gazdasági és kulturális életére. Persze nehéz lenne meghatározni olyan általános sajátosságokat, amelyek tértől és időtől függően minden, a menekültek által lakott településre igazak volnának, már csak azért sem, mert ez a közel félmillió tömeg meglehetősen differenciált volt. Mondjuk ezt annak ellenére, hogy például foglalkozásszerkezetileg elsőre homogénnek tűnnek. Jobban megvizsgálva azonban látszik, hogy bár többségük korábban valóban közalkalmazásban állt, azonban a talán nem is létező hivatalnoki réteget megvizsgálva jól látszanak azok a hatalmas egzisztenciális különbségek, amelyek például egy díjnokot és egy alispán egymástól elválasztottak.

Az alkalmazotti középosztály heterogenitása, az utódállamok politikája valamint az egyéni kényszerek és önálló döntések miatt tehát lehetetlen és talán felesleges is lenne meghatározni egy olyan menekült modellt, amely leképezhetné ezt a komplex problémát. Ehelyett célravezetőbb, ha a korábbi hivatal és otthon elvesztését vagy feladását valamint a magyarországi be-

³ Pomogáts Béla: *Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 1996.

⁴ Ignác Rózsa: *Urak, úrfiak*. Budapest, 1985.; Beczássy Judit: *Menekültek*. Budapest 1933.

⁵ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930.

⁶ Jó példa erre a Sátoraljaújhelyen letelepedett szepesi menekültek közéleti szerepvállalása. Erről bővebben lásd: Szűts István Gergely: *A trianoni menekültek szerepe egy határmenti kisváros közéletében*. in: *A Hajnal István Kör 2008. évi konferenciája*. Túrkeve. (megjelenés alatt)

¹ Külön köszönet Kunt Gergelynek hasznos és értékes észrevételeiért.

² Kivételt képeznek többek között Zeidler Miklós, Csóti Csaba és Ablonczy Balázs írásai.

illeszkedést egyéni élettörténeteken keresztül próbáljuk megismerni és megérteni. Bár kétségkívül hatalmas népmozgásról és társadalmi változásról volt szó, mégis ezzel kapcsolatban máig csak nagyon kevés feltárt forrás ismert. Emiatt, de persze ettől függetlenül is érdemes segítségül hívni például olyan irodalmi alkotásokat, – esetünkben két regényt, – amelyek szintén erről a jelenségről tudósítanak. Itt persze rögtön felmerülhet a kérdés, hogy ezek a menekült lét problémáit körüljáró szövegek, de egyáltalán bármiféle szépirodalmi alkotások használhatóak-e forrásként a történész számára? Vajon a valóság, amennyiben az egyáltalán létezik, feltárható-e egy fikatív szövegből? Amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy minden szöveg, így egy tudományos alkotás is, épp amiatt, hogy azt a források sajátos olvasata alapján egy szerző konstruálja, akkor máris feloldódnak a fikció és a valóság közti határok, és sokkal inkább érdemes a lehetséges fogalmát, mint entitást használnunk.⁷ Így tehát az irodalmi alkotás is inkább értelmezhető a lehetséges egy magyarázatoként, mint egy önmagában létező fikcióként. Egyszóval a szépirodalmi mű is bírhat forrásértékkel, hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy annak szerzője sem független saját korától, emiatt az általa konstruált történet is tekinthető korszakának egy lehetséges olvasataként. E gondolatmenetet tovább fűzve válik igazán fontossá a regény esetében a szerző témaválasztása, szereplőinek karaktere és ebből következőleg a problémához való viszonya. Természetes tehát, hogy nemcsak maga a történet, hanem az őt létrehozó impulzusok is fontos forrásértékkel bírnak.

Az általunk választott regények lehetőséget nyújthatnak tehát arra, hogy a történet központi témáját jelentő menekültkérdésről, a korabeli diskurzusokról az alkotók tapasztalatai alapján információkat kaphassunk. Úgy véljük minderről nemcsak a regényekben található párbeszéd, hanem a szereplők, a helyszínválasztások, a karakterek valamint ezek ábrázolási módjai is rendkívül árulkodóak.

Menekültkérdés

1918 novembere és 1923 decembere között az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) 1924 végén kiadott zárójelentése szerint az utódállamokból közel 350 ezren menekültek Magyarország területére.⁸ Figyelembe véve,

hogy kormány a menekültek ügyeit koordináló szervezetet csak jó másfél évvel az első nagyobb menekülthullám megérkezését követően, tehát 1920 tavaszán hívta életre, valamint azt, hogy az általuk rögzített összeírásokban például az illegális határátlépők nem jelentek meg, célszerűbb ennél lényegesen többel, közel 430 ezer fővel számolnunk. A majd százezres differencia ellenére az OMH adatai fontos forrásértékkel bírnak, hiszen az ott megjelenő számok tudomásunk szerint a mai napig az egyetlen makroszintű adathalmaznak számítanak. A jelentést tanulmányozva jól látható, hogy a Magyarországra érkezettek közül, a keresettel rendelkezők közel kétharmada állt korábban állami- vagy magántisztviselői alkalmazásában.⁹ A háborús vereség, a forradalmak valamint a külső és belső konfliktusok miatt súlyos válságba került állam ezt a hatalmas tömeget képtelen volt munkához és megfelelő lakóhelyhez juttatni. Sem a vármegyei, sem a községi, sem az állami hivatalok nem voltak képesek felszippantani ezt, az eltartottjaikkal együtt több, mint háromszázezres, képzett és kevésbé képzett hivatalnok tömeget. Ennek következtében válhatott a korszakban általánossá jelenség az, hogy az egykor társadalmi megbecsülésnek örvendő menekültek, egyszerűen egzisztenciális okok miatt korábban elképzelhetetlen munkákat és lakóhelyeket vállaltak. Természetesen nem mindenki számára okozott ekkora problémát az újrakezdés. Mivel a menekültek társadalma meglehetősen differenciált volt, ezért megfelelő összeköttetéssel és vagyonnal rendelkezők számára megvolt a lehetőség a zökkenőmentes váltásra. Egy részüket már menekülésük pillanatában, de legkésőbb a megérkezésüket követő néhány napon belül állás és megfelelő otthon várta.

Érdekes, hogy a regények főszereplői is abba az irigyelt kasztba tartoztak, amelyben társadalmi státusnak és összeköttetéseknek köszönhetően viszonylag könnyen, látható veszteségek nélkül lehetett átvészeln az impériumváltást. Velük szemben a menekültek többsége nagyon komoly és csak nehezen kiheverhető morális és anyagi veszteségeket szenvedett. Többségük ugyanis az otthon hagyott vagy részben átmenekített illetve a korábban sem létezett vagyonából képtelen volt új egzisztenciát teremteni. Ezt látva, a folyamatos beköltözések okozta szinte kezelhetlenné váló szociális és gazdasági viszonyok és a revízió szempontjából elengedhetetlen erős határontúli magyar kisebbségek megtartása miatt az állam 1920 októberétől rendeletileg szabályozta a bevándorlást.¹⁰ Ennek értelmében ezután csak családgyesítés, megkezdett tanulmányok valamint igazolt

⁷ Gyáni Gábor: Történelem és regény. A történelmi regény in: Tiszatáj 2004. 4. szám 78.-92.

⁸ Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. április 16-án hozták létre azzal a céllal, hogy koordinálja az utódállamokból érkező menekülteket, majd ellátásukról és elhelyezésükéről gondoskodjon. A szervezet 1924-ben szüntették meg, ezután a menekültek ügyeivel a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium foglalkozott. Az OMH-ról bővebben. Petrichevich-Horváth Emil: Az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről. Budapest, 1924.

⁹ Az OMH által regisztrált 350 ezer személy közül 104.804 kereső és 245196 eltartott volt. A keresők közül 44253 állt korábban közszolgálati és 24473 ipari vagy kereskedelmi alkalmazásban. Petrichevich-Horváth 1924. 37.

¹⁰ Az OMH akkori elnökének, Bethlen Istvánnak a javaslatára a nemzetgyűlés 1920. október 23-án 8352/1920. szám alatti kormányrendelet alapján rendelkezett a letelepedés jogi háttérével.

kiutasítás címén lehetett a letelepedést kérni. A kormányrendelet nem állította le teljesen a beköltözést, hiszen továbbra is lehetőséget biztosított azok számára, akik valóban kényszerből hagyták el szülőföldjüket, korábbi állomáshelyüket. Ezzel szemben viszont igyekezett visszatartani azokat, akik a „könnyű elhelyezkedés” reményében hagyták el az utódállamokat. A beköltözési korlátozás regénybeli főhőseinket már nem érintette, ám a történetben felbukkannak olyan szereplők, akik nem direkt kényszerből érkeztek Erdélyből a fővárosba.

Menekültregények

A menekültkérdéssel foglalkozó történetek közül időben az elsőt, 1933-ban a mára alig ismert Beczássy Judit vetette papírra. Beczássy, Szobotka Katalin néven 1888-ban született Szegeden a református vallású Szobotka Rezső mérnök és az ugyancsak lutheránus Beczássy Júlia gyermekeként. Szobotkáékról sajnos nagyon keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy a városnál mérnökként dolgozó édesapa családja számára sokáig a Széchenyi téri Postapalotában bérelt lakást.¹¹ Beczássy elemi iskoláit a városban végezte, tanári oklevelét viszont már a szomszédos Szabadkán szerezte. Frissen végzett tanítónőként 1911-ben került Székelyudvarhelyre, ahol hamarosan megismerkedett és feleségül ment kollégájához, Balázs (Breiner) Sándor latin-magyar szakos tanárhoz és íróhoz. Valószínűleg az erdélyi román betörés idején a házaspár feladva korábbi életét a fővárosba költözött. Ahogy az erdélyi, úgy a budapesti életükről is nagyon keveset tudunk, ennek legfőbb oka, hogy a házaspár hagyatéka máig seem ismert helyen lappang. A rendelkezésre álló kevés forrásból annyi bizonyosan megállapítható, hogy Balázs Sándor Budapestre költözésüket követően a krisztinavárosi Verbőczy Gimnáziumban kapott tanári állást. A lelkesen író pedagógus a magyar irodalomtörténetbe nem elsősorban regényei és novellái, hanem József Attila érettségiztetése miatt vonult be. A házaspár, ahogy regény főhősei is Budán, az első kerületben élt, így érthető, hogy Balázs miért szerepel az korabeli irodalmi életben közismert *Philadelphia* kávézó törzsvendégei között.¹² Emellett fennmaradt levéltöredékekből a család

¹¹ Az anyakönyvi adatokért köszönet illeti Berta Tibor szegedi levéltárost.

¹² Saly Noémi: *A Krisztinaváros és a Philadelphia*. Budapesti Negyed. 1996 2-3.szám

magánéletének egy súlyos időszakáról, egyik gyermekük betegségével járó érzelmi és anyagi bizonytalanságokról is képet kaphatunk.¹³

Beczássy még első könyvének megjelenése előtt, valószínűleg már a fővárosban a szláv hangzású Szobotka helyett, a Székelyföldön elterjedt Beczássyt választotta alkotói nevéül. Az 1930-as években az Erdélyi Helikonban megjelent könyvismertetésben már, egy olyan ősi székely család sarjaként szerepel, akit csak a háború tudott fizikálisan elszakítani gyökereitől.¹⁴

Első regényét férje biztatására 1920-ban írta és csak néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a magyar irodalmi élet ismert, hanem is közismert alakjává válhasson. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az Athenaeum Kiadó regénypályázatán előbb dicséretet, majd egy évvel később már díjat is kapott. Az elismerés komoly visszhangot váltott ki, ennek egyik jele, hogy 1921-ben megjelent Tóth Eszter élete és halála című regényét a Nyugat hasábjain maga Kosztolányi Dezső méltatta.¹⁵ A házaspár szórányosan fennmaradt levelei arról tanúskodnak, hogy Balázs és felesége otthonosan mozgott a fővárosi irodalmi életben.

1920 és 1945 között összesen tíz könyve jelent meg köztük a Menekültek is, majd ezután 1961-ben bekövetkezett halálig még három kisregénye látott napvilágot. A trianoni menekültekkel foglalkozó munkáját 1933-ban a Singer és Wolfner Kiadónál jelentette meg. Bár ekkorra ismertsége talán vesztett fényéből, ám a Menekültekről mégis Schöpflin Aladár közölt kritikát a Nyugatban.¹⁶ Schöpflin valódi lelkesedéssel és őszinte örömmel beszélt a vállalkozás kortörténeti jelentőségéről, azonban annak irodalmi értékével már nem volt ennyire elégedett. Kritikájának legfontosabb pontjai a történetben rejlő túlzott erkölcsi bírálat és a tipikus karakterekbe szorított szereplők voltak. Úgy tűnik nemcsak ezt, hanem a két világháború között született munkáit is egyszerre jellemezte erős és jól kimunkált társadalomkritika, valamint leíró társadalomábrázolás és folyamatos erkölcsi ítélet. Schöpflin kritikája és a jelentősebb napilapokban megjelenő könyvismertetések ellenére végül a regény mégsem váltott ki nagy visszhangot, pedig a téma felvetés és a cím választás többre predesztinálta volna.

¹³ Beczássy Judit levélben fordult Gellért Oszkárhoz, hogy kétségbeesett családján, – kikként már a telefon is kikapcsolták- segítsen. A választ nem ismerjük, ám Babits Mihályhoz intézett köszönő levele arra enged következtetni, hogy Babits segített a bajba jutott családon. Sajnos egyik levél esetében sem ismert a pontos dátum. in: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Babits Mihály iratai. III/252-253.

¹⁴ Erdélyi Helikon 1931. 2. szám

¹⁵ Nyugat 1922. 4. szám

¹⁶ Nyugat 1933. 9. szám.

Érdekes, hogy a másik történet, szerzőjének, Ignác Rózsának ismeretése ellenére szintén nem került be a magyar köztudatba. Ebben közrejátszhatott az is, hogy Ignác ezt a háború alatt írta illetve az, hogy a kész szöveg az államosítás előestéjén 1947-ben, mindenféle reklám nélkül, kis példányszámban került csak ki a nyomdából. A korszakban ismert és elismert író 1909-ben Kovásznán született régi erdélyi családok sarjaként. Anyai ágon az enyedi Makkaiak, míg apai ágon a Csíkból Szolnok-Dobokába elszármazott Ignácok voltak felmenői között. Iskoláit Erdélyben végezte, 1928-ban Kolozsvárt érettségizett, ám még ugyanebben az évben Magyarországra költözött. Budapesten elvégezte a színművészetit majd rokonai és barátai biztatására a színpad mellett prózával is foglalkozott. Első irodalmi sikerét az 1937-ben megjelent Anyanyelve magyar című regényével érte el. Az általunk vizsgált Urak, úrfiak című regényét 1943-44-ben, tehát jó tíz évvel a Menekültek megjelenése után írta. A kevés példányban megjelent könyve a következő évtizedek kényszerű hallgatása miatt csak halálát követően, 1984-ben került újra kiadásra. A közelmúltban a szerző életművét megjelentető csíkszeredai kiadó újból piacra dobta, mégis három kiadása ellenére máig a kevésbé ismert és elemzett regényei közé tartozik.¹⁷ Jól mutatja ezt az is, hogy az 2009-ben megjelent Ignác Rózsa Emlékkönyvben is csak említés szintjén bukkan fel a történet.¹⁸ Ettől függetlenül az emlékkönyv számos olyan indirekt információt közöl, amelyek alapján a történet háttéré és a témaválasztás lehetséges okai is viszonylag könnyedén kirajzolódnak. Így többek között az is jól látható, hogy a helyszínválasztások valamint szereplőinek személyiségvonásai és élettörténetei egyszerre vannak tele valós és elképzelt részletekkel. Beczássyhoz hasonlóan ő maga is átélte az 1916-os menekülést, igaz mindazt gyermekfejjel. Emiatt egészen másképpen emlékezik e néhány hetes kényszerű ám számára kalandos távollétre. A menekülés tehát mindkét szerző esetében személyesen átélt esemény volt, ennek tükrében érdemes rögtön kitérni címválasztásukra.

A Menekültek esetében egyértelmű az üzenet, hiszen ezzel a direkt címmel a trianoni döntés okozta, a magyar társadalmat több mint tíz éve láthatatlanul átható problémára kívánta felhívni kortársai figyelmét. Ignác Rózsa ezzel szemben nem elsősorban a menekültkérdés komplex hatásaival, hanem csak a menekültek egy részével és főleg azok mentalitásával foglalkozott. Minderről a könyv 1985-ben megjelent második kiadásában is beszél, külön kitérve arra, hogy kezdetben Törtetők címmel akarta megjelentetni írását a Magyarországra menekült erdélyiek érvényesülési politikájáról. Hosszas

mérlegelés után és talán a közállapotok miatt végül a kevésbé provokatív, két generáció történetére utaló Urak, úrfiak mellett döntött.

Ahogy a címválasztás úgy természetesen a kiinduló okok, tehát a menekülést előidéző események interpretálása is meglehetősen különböző a két írás között. Míg Beczássy a trianoni döntés áldozataiként tekint főhőseire és így szinte minden alól felmenti őket, addig Ignác a menekültlét kihasználásával, bűnös nemtörődomséggel vádolja az áttelepültek egy részét. Nemcsak a megközelítés, de a probléma elemzése is nagyban eltér egymástól. Ignáccal ellentétben Beczássy egy rövidebb és kevésbé kimunkált történetben tárja az olvasó elé a trianoni menekültkérdés és a magyar középosztály traumáját. Elsősorban a menekülés tragikumára és annak már előre kódolt következményire helyezi a hangsúlyt, szemben Ignáccal, aki sokkal inkább a Budapestre települt menekültek mindennapjaira és integrálódásuk folyamatára koncentrál. A szemléletbeli különbség oka lehet, hogy a trianoni traumát eltérő élethelyzetben élték át. A szerzők közt lévő majd egy generációs korkülönbség, a menekülés felnőtt és gyermek emlékezete valamint a kisebbségi lét közvetlen és közvetett ismerete együttesen okozhatták a probléma eltérő interpretálását.

Az időben visszafelé haladva úgy tűnik a menekülést, a szülőföld elhagyását előidéző események ábrázolása is már igen különböző a két történet között. Beczássy Judit főhősei, a Deésy család tagjai egy meg nem nevezett székelyföldi településről voltak kénytelenek elmenekülni, miután a családfőt hazaárulás vádjával a románok őrizetbe vették. Az apa, idősebb Deésy Dénes egészen 1918 év végi román bevonulásig valószínűleg Csík vármegye egyik járásának főszolgabírói hivatalát vezette. Az impériumváltást követő hónapokban egy titkos, országos jelentőségűnek vélt ellenállási mozgalomban betöltött szerepéért, amely azonban a magyarországi támadás meghiúsulása miatt még csak meg sem kezdődött- letartóztatták, majd Bukarestbe szállították. Félévi vizsgálati fogság után 1919 őszére a nagyszebeni törvényszékekre tűzték ki a tárgyalását, azonban felesége közbenjárására néhány napra kíséret nélkül hazautazhatott és a beidézéséig otthonában tartózkodhatott. Ez idő alatt a család a repatriáltak számára biztosított tehervagonban kicsempészte az egykori főszolgabíró Erdélyből. A Menekültek főhősei tehát kényszerből, választási lehetőség nélkül voltak kénytelenek néhány nap alatt elhagyni szülőföldjüket.

A székelyföldi Deésy családdal szemben Ignác Rózsa a Fogaras vármegyei Göncze és az Erzsébetvárosban élő Bákody családot köré építette történetét. Érdekes összehasonlítani a helyszínválasztást és a szereplők társadalmi státuszát is. Mindkét szerző szülőföldjét vagy a maga és családja számára fontos településeket, tájegységeket választotta helyszínül. Ám míg Beczássy az abszolút magyar többségű Székelyföldön, addig Ignác a ma-

¹⁷ A csíkszeredai Pro-Print Kiadó vállalkozott az Ignác Rózsa életműsorozat gondozására.

¹⁸ Neményi László szerk.: Ignác Rózsa (1909-1979) Emlékkönyv. Csíkszereda, 2009.

gyarok által csak szórványban lakott vármegyékben helyezi el történetét. Az eltérő helyszínekkel szemben a szereplők társadalmi státusza nagyon hasonló. Mindketten az elit és a felsőbb középosztály láthatatlan és folyamatosan változó határán helyezik el főhőseiket: Deésy főszolgabíró, Göncze László vidéki nagybirtokost, valamint az erzsébetvárosi főügyészt Bákody Gerőt. Bár karaktereik hasonlóak, a köztük lévő elsősorban morális különbségek, majd az impériumváltást követő hetekben, hónapokban és a fővárosi hétköznapokban válnak igazán érzékelhetővé. Ignác Rózsa a kisebbségbe került magyarság legfontosabb morális kérdését az egyéni és közösségi érdekek közti választást, a maradás vagy a kivándorlás dilemmáját helyezte története középpontjába. Az „erdélyi gondolat” szellemében a szülőföldön való boldogulást és a megmaradást állítja szembe az egyéni érdekek, kényelem és a karrier miatt választott kitelepüléssel. Ennek ellenére szereplői végül mindannyian elhagyják szülőföldjüket, ki önként a román bevonulást követően, ki kényszerből az 1920-as évek közepén. Az Urak, úrfiak szemléletesen érzékelteti azokat a kényszerhelyzeteket, amelybe az erdélyi magyar kisebbség, elsősorban is a korábbi állami alkalmazottak kerülhettek.

Beczássy főhősei számára ez a dilemma, tehát a választás lehetősége sem adatott meg, hiszen az új állammal szembeni összeesküvés ebben a bizonytalan helyzetben súlyos következményekkel járhatott volna. A kiindulópont esetében tehát az utódállamok erőszakja és a szabad döntéstől való megfosztás traumája volt. Bár valószínűsíthető, hogy a magyar politikai és hivatali elit számára amúgy is kevés valós alternatíva maradt volna egzisztenciájuk megtartására, mégis a döntés jogának felfüggesztésével és az erőszakos nyomásgyakorlással kényszerhelyzetbe hozták őket. Mindez tömeges jelenségnek számított ekkor, ugyanis az új hatalom először a magyar államot működtető hivatalnokai rétegtől igyekezett megszabadulni. Az azonnal ki nem utasítottaktól hűségesküt követeltek, azonban az érintettek többsége tiltakozásból, félelemből vagy a jobb remény érdekében inkább a kivándorlás mellett döntött. Bár a probléma megközelítése és értelmezése eltér egymástól, mégis olyan közös alapmotívumok, mint a Trianon okozta egzisztenciális krízisek, széthulló családok és félresiklott életpályák, mint alapmotívumok mindkét történetben hangsúlyosan jelen vannak.

A kibocsátó közeg

A Menekültek otthoni életéről meglehetősen keveset árul csak el a szerző. Annyi bizonyos, hogy Deésy főszolgabíró és családja egy székelyföldi településen élt, ahol a hivatal mellett a családfő jelentős birtokokkal is

rendelkezett. Menekülésük előtt ingatlanjaikat és ingóságait nagy részét olyan szerencsésen sikerült értékesíteni, hogy abból a fővárosban több éven keresztül nagypolgári háztartást vezethettek. Otthoni társadalmi kapcsolathálóikról csak a budapesti menekült társaságuk alapján kaphatunk képet. Deésy Dénes a fővárosban elsősorban az egykori vármegyei elit tagjaival tartott fenn kapcsolatot, azonban személyét az impériumváltás idején tanúsított helytállása, bebörtönzése és meghurcolása miatt széles körben ismerték. Aktív ellenállási kísérlete ugyanis nem csak Erdélyben, hanem a fővárosban is közismertté tette, ennek köszönhetően viszonylag hamar sikerült megtört egzisztenciájukat újraalkotnia. Érdekes ugyanakkor, hogy a családfő félhivatalos kapcsolatain kívül hiányoznak a barátok valamint a korszakot jellemző társadalmi szerveződések. Mindez nem lehet véletlenül, hiszen ahogy említettük a szerző a tragédiára, az egyéni és közösségi kapcsolatok széthullására helyezte a fő hangsúlyt.

Beczássyval ellentétben Ignác Rózsa külön fejezetet szentel az erdélyi háttér felvázolásának. Sokkal részletesebben és érzékletesebben ír az impériumváltás rövid távú következményeiről, arról, hogyan hatott a kivándorlás és a menekülés a menekültekre és otthon maradóakra. A hatalomváltás kétségkívül traumatikus eseményének helyszínéül férje, Makkai János szülővárosát, a Kis-Küküllő vármegyei Erzsébetvárost és annak magyar érzelmű, hangsúlyozottan nem csak magyar származású közösségét választotta.¹⁹ A történet egyik központi figurája, az 1918-as román bevonulásig a városi ügyészséget irányító Bákody Gerő ügyész volt. Ignác bevallása szerint ő az egyetlen olyan szereplő, akinek jellemvonásait egy valós személyről, minden bizonnyal apósárról, Dr. Makkai Jenő koronaügyésztől mintázta. A városban nagy tiszteletnek örvendő Bákodyt az új hatalom kiépülésének kezdetén elbocsátották állásából, bár ő maga sem kívánt szerepet vállalni a román ügyészségen. Hozzá hasonlóan döntöttek más vezető beosztású barátai is, így a hűségeskü megtagadása után a hivatal nélkül maradt ügyészen kívül az egykori törvényszéki elnök, valamint a helyi állomásfőnök is fizikai munkából próbálta meg eltartani családját. Az etnikailag kevert kisvároska magyar vezető elitje, legalábbis a történetben szereplő családok 1920 augusztusában hagyták el a Nagy-Küküllő partját. Utaztatásuk hasonlóan az Erdélyből távozó többszázezer repatriáléhoz,

¹⁹ A regényben a város az 1733-ig használt nevének egy részletével, Ebesként szerepel. A Nagy-Küküllő partján fekvő Erzsébetváros (Dumbraveni, Elisabethstadt) az erdélyi örménység egyik központjának számított. A városban rajtuk kívül magyarok, románok és szászok is éltek. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 4408 lakójából 2613 vallotta magát magyarnak, 940 románnak, 496 németnek valamint 332 cigánynak. Annak, hogy az Erzsébetváros arculatát és szellemiségét meghatározó örmények nem jelentek meg a Monarchia utolsó népszámlálásában az volt az oka, hogy anyanyelvre és vallásra kérdeztek, emiatt az ekkora nagyrészt asszimiláló római katolikus örmények magyarnak vallották magukat.

azaz optánszhoz, a román hatalom hathatós támogatása ellenére sem ment könnyen.²⁰ Ennek legfőbb oka az volt, hogy sem a román (főként a Magyar Államvasút odaát maradt szerelvényeivel) sem a magyar vasút nem tudott elég kocsit biztosítani a repatriálók és ingóságai számára. Emiatt gyakran fordultak elő olyan esetek, hogy az ingatlanjaikat már értékesített magyar alkalmazottak több hetet voltak kénytelenek eltölteni állomásaik oldalvágányain, raktáraiban vagy bérelt lakásokban.

A kivándorlás mellett döntő Bákody Gerő villája is hamar új gazdára talált, mégpedig a frissen kinevezett román törvényszéki elnök személyében. Az ingatlanügylet után ő maga szerencsésnek mondhatta magát, hiszen kiutazásig lakásában maradhatott. Erről az átmeneti állapotról, az indulást megelőző pillanatokról szólnak a történetben felbukkanó vég nélküli búcsúzások, az utolsó vizitek és kártyapartik. Mindezt a szerző személyesen is átélte, miután a családja 1918-ban Kovásznáról Fogarasra költözött és ott bemutatkozó látogatósaikat vendéglátóik hamar búcsúzó vizitációval viszonzták. A gyorsan átalakuló, nemzetiségileg amúgy is kevert, magyarok által kisebbségben lakott település otthon maradt lakói körében a repatriálók egyre inkább irigyeltnek számítottak. Annak ellenére is, hogy már ekkor jól látszott a Magyarországra menekültek kilátástalan és sokszor megalázó helyzete. Ebes, azaz Erzsébetváros magyar lakossága nemcsak Bákody Gerőék utazásának napján, hanem a következő években is folyamatosan átélte a veszteség és az otthonalanság érzetét. Azok, akik kényszerből vagy jobb megélhetés reményében útra keltek, az esetek többségében fizikálisan hosszú hónapig és évekig, érzelmileg akár életük végéig is otthonalannak érezhették magukat.

A történet másik szála Fogarastól nem messze, egy tisztán románok által lakott faluba vezet, ahol 1918 őszéig Göncze László földesúron és családján kívül csak a csendőrök képviselték az államhatalmat. Az impériumváltás pillanatában a magyar közigazgatást megtestesítő csendőrség elhagyta a települést, ennek ellenére két éves óromániai fogságból visszatérő családfő mégis az otthonmaradás mellett döntött. Személye és cselekedeti szimbolizálják mindazt, ami a két világháború közti erdélyi gondolatot és annak fontos alakját, a szerző édesapját, Ignác László református lelkészt jellemezte.

²⁰ Az optálás az állampolgárság megválasztását jelentette. Magáról az optálásról a trianoni döntés VII. részének, a 61. és 66. közötti cikkelyei rendelkeznek. E szerint azok, akik egykor az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai voltak, és a döntés után Magyarországon kívülre kerültek, elvesztették magyar állampolgárságukat. A rendelkezés azonban lehetőséget adott arra, hogy az ily módon állampolgárságukat elvesztő, 18 éven felüli személyek a békeszerződés életbelépését követő, általában egy éven belül igényelhessék addigi státuszuk fenntartását. Ennek következtében, a trianoni békeszerződés elfogadásától, tehát 1921. július 26.-tól, az optálást és a kiköltözést, az utóállamoktól függően fél vagy egy éven belül végre kellett hajtani.

Ahogy Ignác László is, fiával, a Budapestre menekült Péterrel ellentétben otthon, a szórványban kívánt mindent megtenni a trianoni döntés okozta súlyos következmények enyhítésére. Szórványiskolát szervezett és parlamenti képviselőként hivatalos szintre emelte az egykori Fogaras vármegye magyarjainak problémáit. Karakterét tehát apjáról, Ignác László református lelkésztől mintázta, erre utal, hogy Göncze László országgyűlési képviselője mellett szórványiskolát is működtetett a fogarasi magyarok számára. Korai halálát követően özvegye, Bákody Máli és lánya Rika elhagyta Erdélyt és utolsóként, rokonait követve Magyarországra költözött. Róka, azaz Ignác Rózsa, apja halála után, ahogy regénybeli szereplője is, édesanyjával együtt szintén kiköltözött a rokonokkal és barátokkal teli Budapestre.

Az úton

Deésy Dénes főszolgabíró családja a kivándorlás hivatalos bejelentését követően a számukra biztosított két tehervagon kiutalására várakozott. Általános gyakorlat volt ugyanis, hogy a menekültek két kocsit kaptak, egyikben ingóságait tároltál, másikkban pedig igyekeztek ideiglenesen berendezkedni. A Székelyföldről menekült család útjáról semmit sem árul el a szerző, hiszen velük már csak a magyar-román határon találkozik az olvasó. A család és a kimenekítendő családfő rituális határátlépéséről, mint a menekülés végző fázisáról azonban részletesen képet kaphatunk. Ennek legfőbb oka, hogy a határ, itt mint a biztost a bizonytalanságtól elválasztó felület van jelen. Az átlépés aktusa olyan fizikális és emocionális esemény, amely a szereplők életét végérvényesen egy meghatározott mederbe tereli, és amelyből kilépni végül úgy tűnik csak azoknak sikerülhet, akik mindezt még gyermekfejjel élték át. A menekültlét bár nagyon sokrétű lehetett, alapvetően mégis egyfajta egzisztenciális és főként morális krízissel járt együtt. A történet szereplői egy elképzelt menekült lélek traumájának olyan modelljeit testesítik meg, amelyek Schöpflin Aladár kritikája szerint is csak meglehetősen egyszerű és sematikus magyarázatai ennek a komplex jelenségnek.²¹

Bákody Gerő és az 1920 augusztusában menekülő erzsébetvárosi magyarok utazásáról Ignác Rózsa sem tesz említést. Így a több heti várakozás után elinduló szerelvény utasai csak jó pár hónappal később, a lokálisan újraszerveződött társadalmi és kulturális közösségükben, az Ebesiek Egyesületében bukkannak fel újra.

²¹ Schöpflin Aladár kritikája a regényről. Nyugat 1933. 9. szám.

Fővárosi életstratégiák

A két regény koncepciója a fővárosba érkezést követően ismét eltér egymástól. Míg Beczássy kronologikusan tovább fűzi a történetet és az újrakezdés egzisztenciális és morális kérdéseire koncentrálnak, addig Ignác inkább az időben ugorva, a fővárosi életbe már integrálódott vagy még hat év után is integrálódni igyekvő szerepekre kíváncsi. Beczássy főhősei a majd egy hónapos vonat utat követően az egyik budapesti, talán a józsefvárosi pályaudvar oldalvágányán értek célba. Az állomás a hétköznapokban megszokott rövid tartózkodás helyett a menekültek többsége számára most és a következő években is a tehervagont magában foglaló otthon jelentette. Nem véletlen, hogy a trianoni menekültek kérdése kapcsán talán máig a legismertebb kép a pályaudvarok oldalvágányain élő családok kálváriája. 1919 tavaszától ugyanis a súlyos lakáshiány és a menekültek folyamatosan növekvő száma miatt a fővárosi és nagyobb vidéki városokban külön városrészek jöttek létre a pályaudvarokon. Egyesek olykor akár öt évig is lakhattak a meneküléstük fizikálisan is megtestesítő vagonokban. Az OMH adatai szerint 1920 és 1924 között több tízezren éltek pályaudvarok oldalvágányain, közülük legtöbben, majd tizenötezren 1921 nyarán. 1924-re ez a szám jelentősen mérséklődött, de még így is majd háromezren a fővárosban, és több mint kétezerötven az ország nagyobb városaiban kénytelenek voltak vagonokban élni mindennapjaikat.²²

Deésyék összeköttetéseknek, társadalmi rangjuknak köszönhetően a többséggel ellentétben végül „csak” néhány hetet töltöttek a fővárosi pályaudvaron. Ennek ellenére, bár a szerző önálló fejezet nem szentelt nekik, a történetben többször feltűnnek a vagonlakók mindennapjait bemutató események, problémák és az ezekből kinövő konfliktusok. Beczássy úgy tűnik tudatosan figyelt a cselekmény háttérének történeti hitelességére. Ezt támasztja alá a vagonlakók időbeli szerepeltetése és azok magabiztos ábrázolása is. Részletesen ír a menekültek napi programját meghatározó lakáskutatásokról és az egyes típusok alkalmazkodási modelljeiről. Az eltérő lehetőségek és az integrációs sikerek és kudarcok ellenére úgy tűnik, hogy a menekültek számára mindaz ami velük történt sokáig teljesen felfoghatatlannak tűnt. Mindez érthető, ha csak arra gondolunk, hogy néhány hónappal vagy héttel azelőtt a bizonytalan politikai helyzet és az impériumváltás ellenére is egy részük még otthonában, szolgálati helyén élte mindennapjait. Természetesen voltak olyanok is, akik hosszas vívódás után, több hónapi bizonytalan állapotot adtak fel a biztonságosabbnak tűnő

kilátástalanságra. Mindezek persze olyan általános jellegzetességek, amelyek csak bizonyos kereteket jelölnek ki a menekült történetekben.

Ahogy azt korábban már említettük a menekültek életkörülményeivel kapcsolatban viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. Éppen ezért érdemes végig követni például a családok lakáskörülményeinek változásait. Deésyék, ahogy az erzsébetvárosi kolónia is, 1920 nyarán kerültek a fővárosba, és úgy tűnik meglehetősen hamar maguk is felvették a hajléknélküli menekültek napi ritmusát. A családfőt és a vagonokat őrző cselédet kivéve a család naponta járta Pest és Buda bérletkiszárait és bérkaszárnnyait. Bár a menekültek lakhatásáról az 1917-ben létrehozott lakáshivatalnak kellett volna gondoskodnia, azonban az igénylők folyamatosan növekvő száma és a már korábban is súlyos lakáshiány miatt ez a központi szerv feladatát képtelen volt ellátni. Mindez azzal járt, – ahogy azt miskolci példák is mutatják – hogy a menekültek legtöbbször megpróbálták maguk felkutatni az üresen álló lakásokat, albérleteket és lakhatásra alkalmas egyéb helyiségeket.²³ Ezt az utat követte tehát a Deésy család is, amikor a város kerületeit járva megpróbálták legalább egy komfortnélküli kislakást kibérelni. Több heti keresgélés után végül az egyik pesti bérkaszárnnya első emeleti lakásába becsengetve találkoztak a történet fontos szereplőjével, az öreg Steinerrel. Rövid és hasztalan keresgélés után Deésyék ennek a zsidó kereskedő önzetlenségének köszönhetően hamarosan egy ötszobás rózsadombi villába kerültek, amelyet az otthoni kúria árából saját nevükre is írtak. Steiner emberi és már-már érthetetlen gesztusát azzal magyarázták, hogy ő valószínűleg nemzeti hősként tisztelte az egykori főszolgabíró, emiatt az általa frissen megszerzett ingatlant jutányos áron ajánlott fel a fővárosba érkezett család számára.

Az új, gyors és sikeres egzisztenciateremtéssel a család csakhamar a fővárosi felsőbb középosztály mindennapjaiba csöppent úgy, hogy a családfőt kivéve szokásaikban is igen könnyen idomultak új környezetükhöz. Az otthonhoz jutott család feje, az egykori főszolgabíró a menekültek tömegével szemben nem óhajtott hivatalt vállalni és úgy tűnik erre igazán nem is volt szüksége. Erdélyi ingatlanjuk bevételeiből és bizonyos honoráriumokból ugyanis kényelmesen tudta biztosítani a fővárosi polgári elit életmódjához szükséges anyagi javakat. Ennek köszönhetően gyerekek a

²³ Miskolcra 1919 és 1922 között több tízezer menekült érkezett, akik közül végül mintegy 3500-4000 személy telepedett le itt. A város hasonlóan Budapesthez nehezen, vagy alig tudták csak megoldani a lakhatás problémáját. Mindez azzal járt, hogy a menekültek hol egyénileg, hol kisebb közösségek tagjaként igyekeztek lakásokat megszerezni, ez pedig sokszor komoly konfliktusokhoz vezetett. A lakhatás kapcsán kialakult krízisekről bővebben lásd. Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakástügyeiben Miskolcon. in. Korall 2010. 2. szám (megjelenés alatt)

²² Petrichevich-Horváth 1924. 38.

legnevesebb fővárosi iskolákban tanulhattak, szabadidejükben társadalmi rangjuknak és a kor divatjának megfelelően teniszezni és evezni jártak, házukban a szerdai vizitációs nap alkalmával pedig az erdélyi barátokon kívül hamarosan a jelentősebb fővárosi családok ifjú tagjai is megjelentek. Deésyék integrálódását és hétköznapjait egészen az 1920-as évek végéig követheti nyomon az olvasó, ennek köszönhetően az évtized második felétől már párhuzamos képet kaphatunk mindkét történet szereplőiről.

Ahogy azt korábban említettük Ignác Rózsa a megérkezés pillanata és a kezdeti tapogatózás helyett tudatosan a fővárosban már otthonosan mozgó apák és fiúk generációjára koncentrált. Emiatt a történet fonalát 1926-ban fűzi újra, még hozzá a fővárosban működő menekült társadalmi és politikai egyesületek, csoportok és szervezetek sajátosság szubkultúráján keresztül. A háborús vereséget követően, majd a trianoni döntés elleni tiltakozásul ugyanis számos olyan jól szervezett, országos hálózattal bíró egyesület és szövetség jött létre, amelynek tagságában döntően menekültek voltak. Ezeknek a szervezeteknek az egyik része, így a MOVE vagy a Revíziós Liga a kollektív veszteségek, a nemzetet ért trauma miatt, míg például mások, így Szepesi Szövetség vagy Ignác regényében szereplő Ebesiek Egyesülete lokális alapon, a Heimat, az óhaza elvesztésének okán jöttek létre.²⁴ A történet szálai mind-mind ezekbe, a menekültek által működtetett hivatalos és nem hivatalos szervezetekbe vezetnek.

Az egyik ilyen csoport szellemi vezetője az otthonmaradást választó Göncze László, fogarasi földbirtokos fia, a Kolozsvárt az 1918. decemberi román megszállását követően elhagyó Göncze Péter volt. Az ekkor alig húsz éves fiú a következő években ennek a menekült fiatalokat tömörítő revizionista szervezetnek válik fontos ikonjává. Az általa vezetett mozgalom és mögötte álló, beszédes nevű Honfoglalás című lap néhány kivételtől eltekintve csupa menekült egyetemistát és főiskolás hallgatót tömörített. A szerző ezeknek a tanulmányaikat kényszerből felfüggesztő, egzisztenciával még nem rendelkező fiataloknak, valamint, igaz csak mellékesen sikeres sorstársaiknak integrációját követi végig.

A történet főszereplői közül Göncze Péter után másfél évvel, a rokon Bákody Gerő ügyész és fia is a fővárosba érkezik. Míg az ifjú Göncze nemcsak ekkor, de hat évvel később is albérlésben és fix jövedelem nélkül

²⁴ A Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE), Gömbös Gyula vezetésével 1919 januárjában alakult. Célja Magyarország területi integritásának megvédése volt. A trianoni békeszerződés aláírását követően a belpolitikai küzdelmek eredményeként a szervezet, és vezetője folyamatosan háttérbe szorult. Az egylet 1928-tól, Gömbös kilépésétől kezdődően teljesen súlytalaná vált. A Revíziós Ligát az irredenta tevékenységek szervezésére és a magyarországi revíziós mozgalmak összehangolására hozták létre 1927-ben. A Herczeg Ferenc nevével fémjelzett szervezet 1944-es széthullásáig a hazai mellett nemzetközi propaganda tevékenységet is végzett.

tengődik, addig ebesi rokonai a Lipótvárosban vásárolnak egy lakást és kerülnek gyorsan pozícióba. A helyzet Péter és az impériumváltást követően elmenekült barátai esetében még 1926-ra is alig változott valamit. Ennek legfőbb okát Ignác abban látja, hogy Göncze Péter és revíziós mozgalmának tagjai áldozatként tekintettek magukra és egzisztenciális krízisükért egyedül Trianont okolták. Ellenben a középkorú Bákody Gerő és kortársainak többsége ismeretség és akarat birtokában rövid időn belül képes volt integrálódni. A kontraszt mégsem kizárólag a generációk és azok lehetőségei között van, hiszen példaként feltűnnek olyan huszonéves fiatalok is, akik karriert tudtak befutni új környezetükben. Az alapvető eltérések a különböző mentalitásokban keresendők. Ignác Rózsa könyvének bevezetőjében éppen ezt hangsúlyozza. Olyan jelenségre, viselkedésmódra kívánta felhívni a figyelmet, amelyek a menekülttársadalom egyes csoportjait és tagjait jellemezte. Olyan emberi típusról beszél, aki a menekült létét felhasználva igyekszik boldogulni, valamint olyan közösségekről, akik számára az egyetlen összetartó kapocs az elveszett múlttal való szomorú emlékezés volt.

Ezek után érdemes megnézni, hogy a szerzők milyen kiemelt karakterekkel jelenítették meg magát a menekültkérdést. Beczássy Judit, aki alapvetően áldozatként tekintett a menekültekre többségében pozitív jellemvonásokkal ruházta fel szereplőit. Itt van példának egyből a Deésy család idős cselédje, aki hosszú évek szolgálata után, a személyzet közül egyedülként követte gazdáit Magyarországra. Megbízhatóságára és a családhoz fűződő viszonyára utal, hogy a budapesti pályaudvaron veszteglő vagonjaikat hosszú hetekig rá bízták. Ő lesz később az is, aki a családi csőd ellenére végig kitart, annak ellenére, hogy a húszas évek közepétől már máshol, sokkal jövedelmezőbb állásokat is vállal. Felvázolt személyiségében egyszerre van jelen a köztudatban egyre inkább megerősödő romlatlan erdélyiség és a hűség cseléd toposza.

A menekültek egy másik, bár korántsem olyan pozitív figurája Dénes korábbi barátja Kuthy Tamás, aki a főszofigabíróval ellentétben megérkezését követően az egyik minisztériumban rögtön hivatalt vállalt. A történet során ritkán bukkan fel, ám ha mégis, akkor legtöbb esetben valamilyen morálisan megkérdőjelezhető ügylet kapcsán. Kuthy ábrázolása testesíti meg azt az irigylt, sokak, így Ignác Rózsa számára is ellenszenves menekültet, aki helyzetét és kapcsolatait maximálisan kihasználva viszonylag rövid idő alatt új egzisztenciát teremtett. Az egykori erdélyiek közül kétségtelenül a csak vezetéknevvel illetett Pétery számít abszolút negatív figurának. Megítélésén tovább ront, hogy bankalapítóként gátlástalan kihasználta olyan tehetős ám bizonytalan menekülteket, akik az új helyzetükkel nem tudtak, vagy nem is akartak semmit sem kezdeni. Pétery a menekült

elit tagjait, köztük Deésy Dénest is felhasználva Pesten bankot alapított, majd néhány év működést követően csődöt jelentett és a még megmaradt tőkével családját hátrahagyva külföldre távozott. Áltevékenységét biztosítva az igazgatósági tagok közé olyan köztiszteletben álló személyeket jelölt, akik garanciát jelenthettek a befektetők számára. Mivel Deésy igazgatósági tagként vagyona nagy részét „saját” bankjába fektette, ezért a krach a család anyagi helyzetét alaposan megroppantotta. Ezekben az évtizedekben mindez valós jelenségnek számított, mégpedig azért mert bizonyos vagyonnal rendelkező menekültek többsége átmenekített vagyonából igyekezett ingatlant vásárolni vagy tőzsdén megtöbbszörözni tőkéjét. Ez pedig körükön csábított olyan ingatlanspekulánsokat, tőzsdéügynököket és magánbankárokat, akik megpróbálták hasznot húzni a pénzügy világában bizonytalanul mozgó közt.

Az Urak, úrfiak történetében szereplő menekültek ábrázolása nem olyan sematikus, mint a Menekültek esetében. Itt ugyanis az egzisztenciális válságok okai nem elsősorban az anyagi, hanem sokkal inkább morális hiányosságokban keresendők. Különösen igaz ez az 1920-as évek elején a fővárosba érkező fiatalok esetében, akik közül az „úrfiak” még az évtized utolsó harmadában is a menekültlétet kihasználva igyekeztek pozíciókhoz jutni. A kezdetben talán nem is tudatos életfilozófiájukat, annak „*Minket tönkretett Trianon*” jelszavát használja Göncze Péter is, amikor rokonától, Bákody Gerő ügyésztől saját és irredenta szervezete számára támogatást kért. Nemcsak ő, hanem jelképesen a Honfoglalás nevű, irredenta lap körül tömörülő, így a menekültek egy csoportját leképező köztes helyzetben lévő értelmiségiek is hasonló módszerekkel és szóhasználattal igyekeztek saját egzisztenciájukat rendbe tenni.

Az Ignác Rózsa által csak „törtetőknék” nevezett menekültekkel párhuzamosan felbukkannak olyan csoportok, körök is akik a városon belül megpróbálták újraalkotni és folyamatosan újraélni az impériumváltás nyomán megszüntetett közösségeiket. A fővárosban letelepedett több tízezer ember ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy olyan kocsmák, éttermek, kereskedések vagy éppen borbélyüzletek működjenek, amelyek falain belül az óhazához kötődő közös élmények megelevenedhettek. Az úrfiak és az ebesi menekültek törzsasztalai is olyan helyekhez kötődtek, amelyek üzemeltetői az otthon újratemetéséhez biztosították a háttér. Göncze Péter és szerkesztői kollégái napjaik nagy részét például Czinna Zoltán nevű erdélyi menekült falatozójában töltötték. Nem tudjuk, hogy a Czinna-féle vendéglő létezett-e, de az látszik, hogy Ignác Rózsa nemcsak erdélyi de a budapesti színtereinek egy részét létező helyszínekről mintázta. Az egyik ilyen, a fővárosi menekültek körében közismert és közkedvelt hely a VIII. kerület, Rákóczi u. 29. szám alatt található Kovács-

vics étterem volt, ahová hosszú éveken keresztül minden hét csütörtökén a szepesiek jártak.²⁵ A regényben az Ebesről elszakadt, különböző társadalmi háttérű személyek szintén itt gyűltek össze, hogy egy közös est keretében emlékezzenek a dicsőséges múltra. Közösségi eseményeik bemutatásával a szerző mintát szolgáltat az otthonuktól elszakított egyesületek, körök múltba révedő és revízió hitében élő hétköznapijaira. Felbukkannak olyan tagok, akik például élő néprajzi gyűjteményt rendeznek be otthonaikban, vagy akik budai kirándulásaik célpontjait erdélyi tájnevekkel ruházzák fel. Mindezek a kényszerű migráció túlélési stratégiái voltak. A menekültek egy jelentős része nem tudott vagy nem is akart ebből a mitizált világból kiszakadni, jól példázta ezt, hogy a Honfoglalás köré gyűlt fiatalok közül többen még az 1920-as évek végén is irredenta kulturális műsorokból és művészi alkotásokból próbáltak megélni. Éppen ezt, a sérthetetlen és megkérdőjelezhetetlen múltba menekülő típust kritizálta Ignác Rózsa.

Mielőtt visszatérnénk a Deésy család életét alapvetően befolyásoló pénzügyi bukásra, röviden érdemes visszatekinteni azokra az évekre, amikor a család a fővárosi polgári elit mindennapjait élte. Először is fontos megnézni milyen kép élt róluk környezetükben. Bár a történetben közvetlenül nem jelenik meg, de egy szegény rokon és más vagonlakók reakcióiból arra következtethetünk, hogy a család sikeres integrálódását sokan irigyen figyelték. Valószínűleg nemcsak Deésyék, de általában a gyorsan és eredményesen alkalmazkodó beköltözők, – vagyis az idegenek, ahogy arra a kortársak is utaltak – gyakorta váltottak ki ellenérzéseket az „őslakókból”, a befogadókból. A befogadók és a beköltözők közti látens és olykor nyílt ellenségeskedés, ha nem is általános, de mindenképpen létező jelenségnek tekinthető. Erre utal többek között az is, hogy az OMH jelentésében külön kitér az ilyen, általuk csak szórványosnak vélt cselekedetek ellen.²⁶

A korszak hivatalos politikai propagandája ugyan alig tett említést a menekültekkel szembeni negatív megnyilvánulásokról azonban a gyanú, az elutasítás és olykor az ellenszenv különösen a huszas évek elején gyakori társadalmi reakcióra lehetett.²⁷ Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy a két történetben alig találkozunk konfliktusra utaló jelenségekkel.

²⁵ A szepesi menekültek fővárosi közösségi életéről bővebben. Szűts István Gergely: A szepesi menekültek sajtója 1920-1944 között. in: A Hajnal István Kör 2009. évi konferenciája, Miskolc. (megjelenés alatt)

²⁶ Petrichevich- Horváth 1924.1.

²⁷ Egy korábbi tanulmányomban a lakáskérdés kapcsán felmerülő konfliktusokat vizsgáltam egy észak-magyarországi városban. A kutatás során világossá vált, hogy nemcsak a beáramlók és a befogadók, de előbbieik között is gyakori érdekellentétek, feszültségek alakultak ki. A lakhatás problémája az amúgy is súlyos krízisben lévő helyi társadalmat még tovább szabdalta és különböző értékek, hitek vagy egyszerűen materiális érdekek mentén hosszú időre állóháborúkra készítette. Szűts 2010.

Valószínűleg azért mert a legtöbb ellentétet generáló lakás- és munkahelykeresésből a szereplők társadalmi státuszuknak köszönhetően szinte teljesen kimaradtak. Persze ez is csak részben igaz, hiszen kamaszfejjel, komoly kapcsolati tőke hiányában a fővárosba érkező szereplők esetében, – gondolunk itt például Göncze Péterre- az egzisztenciateremtés komoly lemondásokkal és alkukkal járhatott.

A fővárosban letelepedett családok története az 1920-as és 1930-as évek fordulóján ér véget. Deésyék a látszólag gyors és sikeres integrálódást követően a már említett balul sikerült pénzügyi befektetés miatt az évtized végére súlyos anyagi helyzetbe kerültek. Az elkerülhetetlen csőd ellenére hosszú hónapokon keresztül megpróbálták korábbi, társadalmi rangjukhoz méltó élet látszatát fenntartani, még azon az áron is, hogy ehhez szinte minden tartalékot feléltek. Mindez tipikus példája a középosztály deklaszszálódásának. A bukás úgy tűnt, elkerülhetetlen, azonban a teljes összeomlás helyett a történetben folyamatosan jelenlévő erkölcsi példamutatás diadalmaskodott azzal, ahogy a család a rangvesztést elviselte. Egykori jötevőjük, Steiner felvázolta az elszegényedő polgár lehetséges túlélési stratégiáit és javasolta albérlők, kosztosok fogadását, a cselédség elbocsátását valamint biztos, ám szerény jövedelemforrásként egy trafik bérlését. Deésyék mindezeket a gyermekre hivatkozva nem vállalták, helyette inkább a budai villából egy bérház negyedik emeletének két szoba, konyhás, fürdő- és cselédszobás lakásába költöztek át. Mindez az 1920-as évek végén, éppen a gazdasági világválság előestéjén történik.

A szerző megpróbálta egy másik társadalmi osztályba behelyezni szereplőit, így a rózsadombi úri középosztály életvilágából az alkalmazotti, közép- és kispolgárság összemosódó határán élők mindennapjaiba is bepillantást nyújtott. Amit Deésyék 1920-ban elkerültek, az most bekövetkezett. A nemzeti hősként tisztelt családfő és felesége korábban elképzelhetetlen körülmények között, kihúzhatós pótágyon hált az úriszobában, míg az étkezőt és a konyhát éjjelre gyerekszobává és cselédkamrává alakították. A korszak jellegzetes kényszerhelyzeteként később egy albérlőt is kénytelenek voltak befogadni, ezzel is leképezve nemcsak a saját, de az alkalmazotti középosztály lassú lecsúszását. Az események itt, a gazdasági válság előestéjén, ebben a korábbi luxust nélkülöző budai bérházban érnek véget. A Deésy család majd egy évtizeddel az otthon elvesztése után is csak részben, elsősorban a menekülést még gyermekfejjel átélőknek köszönhetően képes integrálódni, és ha nem is elfogadni, de elviselni a veszteséget.

A Dél-Erdélyből menekült családok más utat jártak be, mint az egykori főispánék. Bákody Gerő már megérkezését megelőzően biztosította maga és fia számára az anyagi biztonságot. Karrierje Budapesten is töretlen maradt, annak ellenére vagy inkább annak köszönhetően, hogy a hírhedt

frankhamisítási perben az ügyészi feladatokat ellátta.²⁸ A valóságban az általa megmintázott Makkai Jenő védte a frankhamisítás célpontjának számitó francia államot.

Bákody Gerő fia, mint a trianoni generáció tagja az anyagi biztonság ellenére is csak nagyon nehezen tudta a számára megfelelő élethivatást megtalálni. Nem volt ezzel egyedül, hiszen a Trianon sokkhatása alatt élő és váltani képtelen huszonévesek hasonló problémákkal küszködtek. A múltba révedő és önmaguk problémáit csak a kollektív traumából gyökerezetető menekültek helyzete a történet végére mégis megváltozik. Míg egy részük, főként a mellékszereplők továbbra is vegetálnak vagy éppen az öngyilkosságba menekülnek, addig Göncze Péter kapcsolatai és házassága révén államtitkári pozícióig és közismertségig jutott. Nemcsak ő, de a Honfoglalás körül összegyűlt fiatal menekültek többsége kitartó, és sokak, így a szerző szemében is ellenszenves munkával az 1930-as évek végére jelentős hivatali pozíciókba kerültek.

Az egyéni sikereik mellett, a mitizált Erdélyt újratereztető otthonaikban és éttermeik mélyén megélt közösségi életükben is fontos változásokat hoztak a második bécsi döntés nyomán megnyíló határok.²⁹ Észak-Erdély visszacsatolásával, amint lehetett az egykori menekültek szinte kivétel nélkül hazatértek, azzal a szépséghibával, hogy többségük rövid látogatást követően visszatért otthonába, a fővárosba. A történet főszereplői közül Göncze Péter államtitkár hivatalos küldöttséggel vett részt Kolozsvár ünnepélyes visszavételénél, szemben vele Bákody Gábor a magyar közéletől megundorodva ekkor épp Párizsból Londonba költözött. Az ebesiek közül, nyilván nem véletlenül egyedül az örmény Gabradián házaspár tért vissza Erdélybe. Mivel Ebes, azaz Erzsébetváros illetve a Göncze család korábbi birtoka, Kisasszonyfalva is a határ túloldalán maradt, ezért Gabradiánék az erdélyi örménység központjában, Szamosújváron vállaltak hivatalt. Az Észak-Erdély visszatértét követő események és jelenségek jól jelképezik mindazt, ami ellen Ignác Rózsa annyira tiltakozott. A szerző szerint regényben ábrázolt trianoni menekültek – és hangsúlyozottan csak egy csoportjuk- mentalitása 1940-ben, a hazatérés lehetőségének pillanatában válik igazán kitapinthatóvá. A revíziós mozgalomban felnőtt, egykori fiatal menekültek számára az Erdélybe való hazaköltözés gondolata ekkor

²⁸ Az évtized botrányának tartott és nagy nemzetközi visszhangot kiváltó magyar frankhamisításról bővebben. Ablonczy Balázs: Összeesküvés a frank ellen. In: Rubicon 2005/9.

²⁹ Az 1938. november 2-án született I. bécsi döntést követően, – amellyel a Felvidék főként magyarok által lakott területei kerültek vissza Magyarországhoz-, 1940. augusztus 30.-án Észak-Erdély is visszatért. A visszacsatolt területen élő közel két és fél milliós népesség etnikailag meglehetősen kevert volt, hiszen az 1941. évi magyar népszámlálás szerint is a lakosság alig több mint fele vallotta magát magyarnak.

komolyan már fel sem merült. Többségüknek ugyanis hosszas és sok esetben morálisan megkérdőjelezhető küzdelem árán végre sikerült egzisztenciát teremtenie, amelyet a visszatért szülőföldért és Nagy-Magyarországért sem kívánt többé feladni. Ignác számára ekkor váltak teljesen hiteltelenné azok, a menekültségüket hangoztató és kihasználó, a revízió bűvkörében élő menekültek, akik számára a visszacsatolt területek már csak szimbolikus értelemben bírtak jelentőséggel.

Összegzés

A történetekben szereplő karakterek megrajzolása és majd két évtizedes életüknek elbeszélése a trianoni döntés igazságtalan és sok esetben irracionális következményeire hívta fel a figyelmet. A szerzők a menekült családok élettörténeteinek keresztül a két világháború közötti Magyarország társadalmi kríziseire is igyekeztek felhívni a figyelmet. A problémafelvetés és annak ábrázolása eltérő, mégis mindkét regény esetében alkalmas volt arra, hogy a máig fel nem tárt trianoni menekültkérdéshez forrásként szolgálhassanak. A szerzők ugyanis regényük témájául olyan kortárs jelenséget választottak, amely szinte minden magyar családot közvetve és közvetlenül is érintett. Az egyéni kötődésen túl a Magyarországra menekült majd félmillió tömeg jelenléte és a határon túl keletkezett hiánya alapvetően meghatározta az ország és a Kárpát-medencében maradt magyar közösségek életét.

Beczássy Judit főhőseire elsősorban mint a trianoni döntés áldozataira tekintett, ezzel pedig gyakorlatilag fel is mentette őket minden felelősség alól. A Deésy család morális tragédiájának ábrázolása egyszerű és kétségtelenül könnyen elfogadható magyarázatként szolgált a menekültkérdéshez, igaz, hogy mindezzel nagy visszhangot nem váltott ki a szerző. Ignác Rózsa a kérdést sokkal összetettebbnek és bonyolultabbnak vélte. Szereplőinek döntéseit nem kívánta a menekültléttel magyarázni, sokkal inkább az egyéni felelősség felől próbálta a problémát megragadni. Emiatt egyszerre lett a történet a menekültek, a magyarországi felsőbb középosztály és az irredenta kultusz kritikája. Mindezt jól szimbolizálja eredeti címválasztása és majd annak későbbi elvetése is.

Az ábrázolási módok, elsősorban Beczássy Judit esetében irodalmi szempontból talán vitathatóak, ám az biztos, hogy mindketten a korszak egy olyan kevésbé vizsgált problémakörére hívták fel a figyelmet, amely ahogy láttuk nemcsak a kényszerű költözésről, hanem többek között az idegenségről valamint az integráció lehetőségeiről és lehetetlenségeiről is szólt.

Afrikai menekültek Európában

Bende Zsófia

Falakból hidak... Afrika és Európa közötti migráció

From walls into bridges... migration between Africa and Europe

The regulation of the migration that mainly concerns Southern Europe at present can only be achieved by the cooperation of the states involved. The cooperation between Europe and Africa is unavoidable and it is also in the interest of Africa to be able to give to Europe in order to receive from Europe.

Kitörőhöz nem képek

Egy nő plédbe burkol egy rémült gyermeket a homokban térdelve, s aggódva fordul ki a képből, tekintetével segítség után kutatva. Nem sokkal odébb egy másik turista egyik kezével ásványvizes palackból próbál itatni egy legyengült férfit, a másikkal finom óvatossággal segíti tartani a fejét, hogy odafigyelve könnyítse a nyelést. A képek alig pár óra leforgása alatt bejárták az egész világot. A helyszín a Kanári szigetek partja. Az idő 2006 nyara. Ez volt az az év, amikor volt olyan nap, hogy a nyaralók által kedvelt, máskor idilli partszakaszon több mint száz afrikai menekült jelent meg. Kis lélekvesztő csónakjaikból, kiszáradva, kihülve, teljesen legyengülve értek partot, köztük nők és gyermekek. Sokan nem élték túl a kimerítő utazást, de a túlélők sem bízhattak biztonságot adó, következő lépésben. A képek láttán Európa aggódva tekintett a jövőbe.

Majd nem sok évvel később, 2011 tavaszán és nyarán történt, hogy három nap alatt, több mint háromezer menekült érkezett Afrikából az olasz Lampedusa szigetére. A menekültáradatra fel nem készült szigeten hamar megteltek az ideiglenes menekült szállások, s sokan sáttortáborokban vagy a kikötőben húzták meg magukat. A helyi lakosok – akik többsége a turizmusból és halászatból él – türelme is véges volt, a sokadik zsúfolt hajót látva „Megtelt” feliratú táblákkal tiltakoztak, s még a városházát is elfoglalták. Látva a kialakult kritikus helyzetet, március utolsó napjaiban Silvio Berlusconi olasz miniszterelnök is ellátogatott a térségbe, s határozott fellépést ígérve, magabiztosan kijelentette, hogy egy-két napon belül már csak lampedusaiak lesznek a szigeten, s eltünteti a menekülteket. Még arra is volt figyelme, hogy némi humorral fűszerezve megnyugtassa a he-